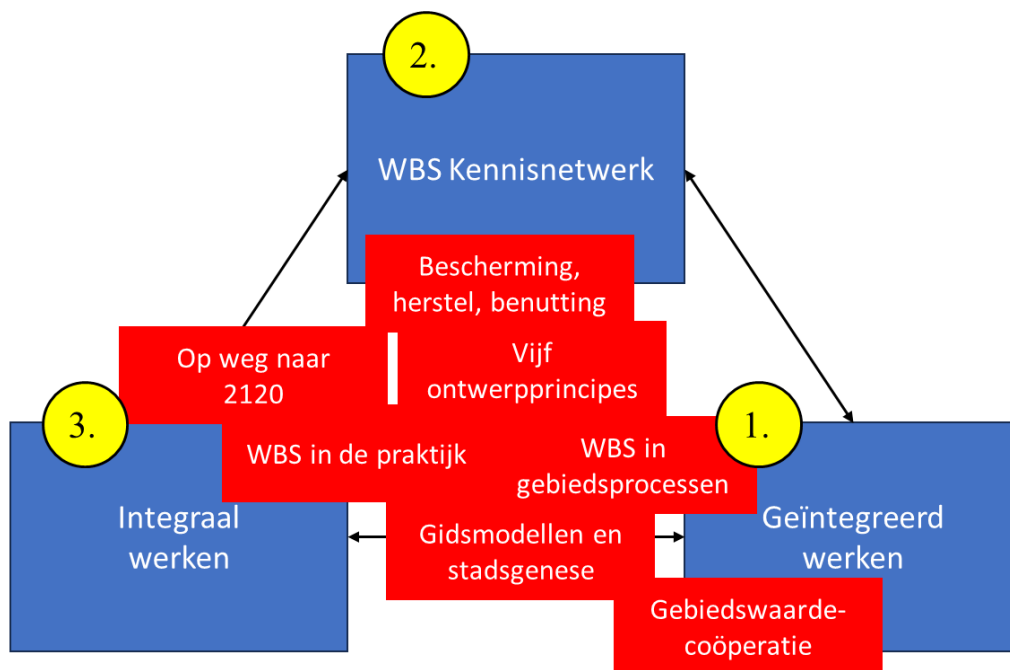

Gereedschapskist Water en Bodem Sturend

Voor onderbouwing en geleiding

9-3-2024

Geldof c.s., Tzum

Govert Geldof

In opdracht van Nationaal Kennis en innovatieprogramma Water en Klimaat (NKWK)

Gereedschapskist Water en Bodem Sturend

Voor onderbouwing en geleiding

INHOUD

1	DEZE GEREEDSCHAPSKIST	3
2	INHOUDELIJKE ONDERBOUWING	7
2.1	BESCHERMING, HERSTEL EN BETERE BENUTTING VAN WATER EN BODEM	7
2.2	URGENTIE, TIMING, RECHTVAARDIGHEID EN BELANGEN	8
2.3	TOEPASSEN	9
3	ONTWERPPRINCIPES VOOR WBS EN VISUALISATIES	11
3.1	VIJF ONTWERPPRINCIPES	11
3.2	GIDSMODELLEN EN STADSGENESE	12
4	GEBIEDSGERICHTE AANPAK	15
4.1	WBS IN GEBIEDSPROCESSEN	15
4.2	OP WEG NAAR 2120	17
5	PROCESONDERSTEUNING	20
5.1	WBS IN DE PRAKTIJK	20
5.2	DE DRIEPUNTSBENADERING	22
6	BENUTTEN KRACHT OMGEVINGSWET	25
6.1	GEBIEDSWAARDECOÖPERATIE	25
6.2	VAN TWEE NAAR DRIE SPEELVELDEN	25
6.3	OMGEVINGSWET	27
6.4	TOEPASSEN	28
7	OVERZICHT	29

1 Deze gereedschapskist

Patronen

Water en Bodem Sturend (WBS) betekent dat beslissingen in de ruimtelijke ordening en het landgebruik worden genomen op basis van leidende principes vanuit bodem en ondergrond en het watersysteem dat ermee verbonden is. Wie om zich heen kijkt, merkt dat daar nauwelijks sprake van is. Alles lijkt overal te kunnen, voortbouwend op een heilig geloof in maakbaarheid. We gokken erop dat het wel goed zal gaan?

Figuur 1. Bodemkaart Noordwest Friesland.

Ooit waren we ons bewuster van het feit dat we ons moeten aanpassen aan het water- en bodemsysteem. Wie de bodemkaart van Noordwest Friesland bekijkt (zie Figuur 1), ziet dat de meeste terpen zijn gesitueerd op zandwallen. Uit ervaring wist men waar je beter wel en niet kunt wonen en wat de maximale afstand is voor het in veiligheid brengen van vee tijdens springtij. Water en bodem ordenden.

Nu, in de moderne tijd, zijn economische belangen in sterke mate sturend en worden er sloten gedempt voor het vergoten van de opbrengsten (zie [Volkskrant 10 februari 2024](#)). Het land wordt glad gestreken. Nog steeds. Ook al is er veel neerslag gevallen in de winter, de zoetwaterlaag tussen maaiveld en zout water in de bodem wordt leeg getrokken om ervoor te zorgen dat zware landbouwvoertuigen het land op kunnen om de drijfmest uit overvolle kelders te kunnen injecteren. De boeren klagen over toenemende verzilting. Tijdens een droog voorjaar of een droge zomer eist men meer zoet water. Weilanden worden eenzijdig ingezaaid met raaigras vanwege het eiwitgehalte. Ganzen zijn dol op raaigras, dus wordt geklaagd over de zure uitwerpselen die ze achterlaten. Lokaal verschijnt [witte schimmel](#). Het betreft woningen uit catalogi die met weinig oog voor landschappelijke waarden tegen

dorpen worden geplakt. Zo treffen we in Nederland vele andere voorbeelden aan van gebieden waar WBS nog geen echte realiteit is.

Bewustzijn

Het besef dat het anders moet, neemt wel toe. Enerzijds is er een [beleidsbrief](#) over Water en Bodem Sturend waardoor water- en bodemprofessionals in actie zijn gekomen, zoals bij het Nationaal Kennis en innovatieprogramma Water en Klimaat (NKWK). Anderzijds zijn er ook [burgers](#) die zich bezorgd maken, kunstenaars, landschapsorganisaties, boeren die overgaan op andere vormen van landbouw dan het gangbare en nog vele andere. Voor hen gaat het niet om het water- en bodemsysteem *An Sich*, maar om de waarden die ermee verbonden zijn.

Het bewustzijn groeit. Echter, er is nog geen sprake van kritische massa en ook lijkt het alsof top-down en bottom-up nog niet met elkaar verbonden zijn, wat overigens niet alleen geldt voor WBS. De aanpak van vele beleidsopgaven stagneert. De Raad van de Leefomgeving en Infrastructuur spreekt in een rapport dat ze hebben uitgegeven in december 2023 over [systeemfalen](#) en schrijft: “Het samenspel tussen overheid, markt en samenleving lijkt onvoldoende te functioneren om effectieve en gedragen oplossingen voor de complexe vraagstukken in de leefomgeving voor elkaar te krijgen.”

Tabel 1. Acht gereedschappen in vijf categorieën.

Categorie	Gereedschap	Ingebracht door
Inhoudelijke onderbouwing	Bescherming, herstel en betere benutting van water en bodem	Marco Hoogvliet (Deltares)
Ontwerpprincipes en visualisaties	Vijf ontwerpprincipes	Nikéh Booister (Sweco)
	Gidsmodellen en stadsgenese	Vincent Grond (GrondRR)
Gebiedsgerichte aanpak	WBS in gebiedsprocessen	Marco Vergeer (RHDHV)
	Op weg naar 2120	Wim Timmermans (WENR)
Procesondersteuning	WBS in de praktijk	Edwin van der Strate (TAUW)
	De Driepuntsbenadering	Govert Geldof (Geldof c.s.)
Benutten kracht Omgevingswet	De gebiedswaardecoöperatie	Govert Geldof (Geldof c.s.)

Gereedschappen

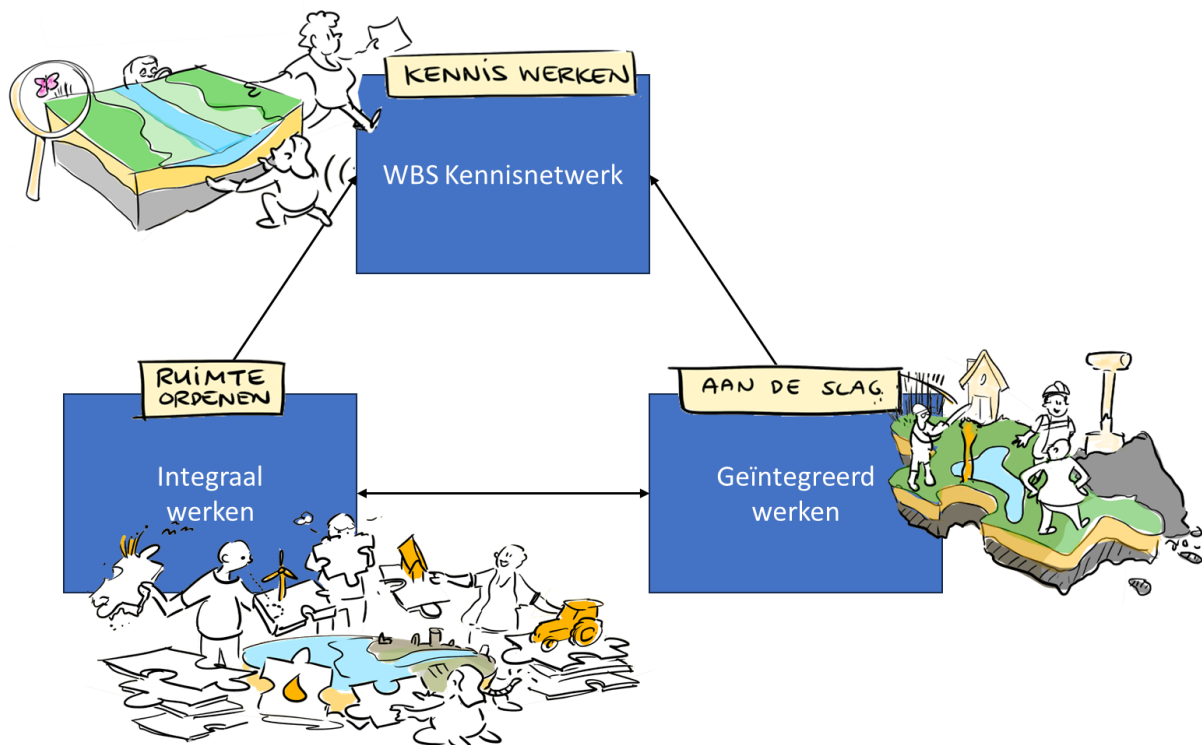
Door continu actief bezig te zijn met WBS in vele arena's, dringt het principe geleidelijk door tot in de haarvaten van onze samenleving. De in dit document gepresenteerde acht

gereedschappen, onderverdeeld in vijf categorieën (zie Tabel 1) zijn daarbij behulpzaam. Ze maken het mogelijk expliciet aan te geven hoe water en bodem inhoudelijk sturend kunnen zijn en reiken handvatten aan voor processen om deze in de praktijk gerealiseerd te krijgen. De gehanteerde indeling is niet hard. De meeste tools brengen ook elementen in uit andere categorieën.

Deels overlappen de gereedschappen elkaar, deels zijn ze uniek. Er is niet één tool die het gehele werkveld van WBS dekt, maar in samenhang komen ze aardig ver (zie Figuur 20).

De notitie [Water en Bodem Sturend laten landen in de praktijk](#) onderscheidt drie arena's waarin betrokkenen vorm en inhoud geven aan WBS. Deze zijn:

1. WBS Kennisnetwerk (kennis werken);
2. Integraal werken (ruimte ordenen);
3. Geïntegreerd werken (aan de slag).

Figuur 2. Drie arena's voor WBS (zie ook [praatlaat](#)).

De *eerste* arena richt zich op het ontwikkelen en delen van kennis door mensen die zich op professionele wijze bezighouden met WBS. Met behulp van data, modellen en ruimtelijke schetsen wordt zichtbaar gemaakt hoe bodem- en watersystemen inhoudelijk kunnen adapteren in ruimte en tijd, in zowel stedelijk als landelijk gebied. De in dit proces gepresenteerde gereedschappen zijn ingebracht door deelnemers uit dit kennisnetwerk. In de *tweede* arena zijn het vooral de ruimtelijke ordenaars die naar de vele beleidsopgaven kijken en de puzzel leggen, wat vraagt om het maken van keuzes. Voor WBS-professionals is het dan van belang de waarden van WBS scherp in te brengen en te zoeken naar

koppelkansen. Deels is het een kwestie van goed onderhandelen. De *derde* arena betreft de praktijk, met beide voeten op de grond. Hier zijn naast overheden en marktpartijen onder andere burgers, kunstenaars, landschapsorganisaties en boeren aan zet. De betrokkenen lopen door een gebied, halen de verhalen op, beschouwen resultaten uit de eerste en tweede arena en maken praktische ontwerpen. Daarbij wordt nadrukkelijk ook gekeken naar beheer en onderhoud. In dorps- en buurthuizen worden haalbaarheid en aanvaardbaarheid bij elkaar gebracht.

Het ene instrument is vooral van belang in de eerste arena, een ander heeft vooral waarde in een geïntegreerd proces. In voorliggend rapport worden de gereedschappen op indicatieve wijze gepositioneerd ten opzichte van de drie arena's, wat duidelijk maakt dat er altijd een combinatie van gereedschappen nodig is om de brug te slaan tussen theorie en praktijk. Daarbij geldt dat het overzicht niet uitputtend is en er ook andere tools gevonden kunnen worden. Ieder instrument wordt kort beschreven, waarna op beknopte wijze aanwijzingen worden gegeven voor hen die ze concreet willen toepassen.

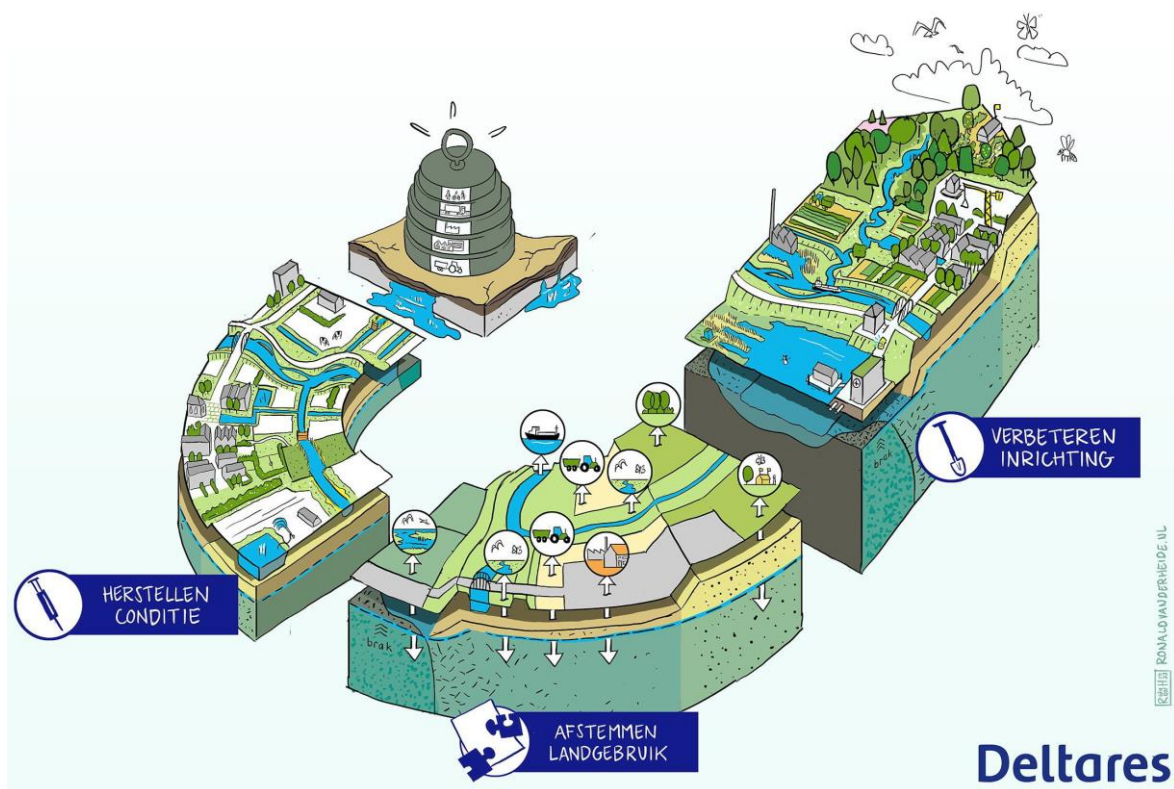
Tzum, 9 maart 2024

2 Inhoudelijke onderbouwing

In deze eerste categorie van gereedschappen (tools) gaat het erom kennis over bodem- en ondergrond te vertalen naar gewenste en ongewenste activiteiten op het maaiveld, gericht op herstellen, afstemmen en verbeteren.

2.1 Bescherming, herstel en betere benutting van water en bodem

De kern van de door Deltares gepresenteerde aanpak is dat ze relaties, partners en marktpartijen die water en bodem sturend willen maken, onafhankelijk kunnen faciliteren. Dit gebeurt door kennis en inzicht te geven over wat keuzes in de fysieke leefomgeving betekenen voor de draagkracht van het water- en bodemsysteem, zoals het bouwen van huizen of de aanleg van wegen. Maar ook, als we het omkeren, wat ditzelfde systeem aan randvoorwaarden en kansen biedt. Dat gaat hen helpen om beslissingen te nemen die de draagkracht van water en bodem beschermen en herstellen waar nodig en waar ruimte is.

Figuur 3. Verbeteren, afstemmen en herstellen van hoog Nederland naar laag Nederland.

In de aanpak worden drie niveaus onderscheiden:

1. Herstellen conditie

Het water- en bodemsysteem moet weer in goede conditie worden gebracht, zodat het systeem veerkrachtiger wordt en schokken beter kan opvangen. Daardoor wordt

de rek van het systeem behouden in plaats van dat we de grenzen verder opzoeken tot het elastiek knapt.

2. **Afstemmen landgebruik**

De ruimtelijke ordening van nieuwe en bestaande functies moet beter worden afgestemd op de mogelijkheden en onmogelijkheden en de draagkracht van het water- en bodemsysteem. “We onderzoeken welk landgebruik het beste past bij de grenzen en kansen van het water- en bodemsysteem en hoe bestaand landgebruik getransformeerd kan worden op basis van het lokale water- en bodemsysteem.”

3. **Verbeteren inrichting**

De aandacht wordt gericht op hoe je verschillende landgebruiksfuncties kunt ontwerpen zodat ze geen schade veroorzaken of zelfs bijdragen aan een duurzaam veerkrachtig water- en bodemsysteem. Dit gaat bijvoorbeeld over manieren van bouwen.

2.2 **Urgentie, timing, rechtvaardigheid en belangen**

Deltares reikt de volgende onderbouwende waarden aan:

Urgentie

- Ons huidige water- en bodemsysteem heeft in de afgelopen decennia heel wat te verduren gehad van het feit dat we het landgebruik naar onze hand hebben gezet.
- We maalden polders droog om te kunnen wonen in plaats van bouwen op hoge en droge plekken. We ontwaterden gebieden voor de landbouw en kunstmest zorgde voor hogere opbrengsten. De rivieren trokken we recht.
- Dat heeft ons veel gebracht, maar we worden nu geconfronteerd met de keerzijde: als je het vergelijkt met een elastiek, dan kun je stellen dat het zo vaak uitgetrokken is, dat de rek er nagenoeg uit is. Betere benutting, bescherming en herstel van water en bodem zijn nodig.
- Water en bodem zijn van oudsher onze natuurlijke leverancier van schoon drinkwater, vruchtbare landbouwgrond, broodnodig groen en schone lucht¹. Daar moeten we naar terug door nu duurzame keuzes te maken die de erfenis voor toekomstige generaties veiligstellen.

Timing

- Onze beste kans om dat te doen, ligt achter ons, maar er is nog hoop. Het moment is nu om ons in te zetten voor herstel, bescherming en betere benutting van water en bodem: er zijn grote investeringen op komst in de publieke ruimte. De zijn nodig om de woningnood op te lossen, de energie- en landbouwtransitie te versnellen en de gevolgen van klimaatverandering tegen te gaan.

¹ In het rapport Drieluik voor Water en Bodem Sturend wordt dit geduid als symbiose: de aanwezigheid van levensvoorwaardelijke verbindingen die we niet mogen verbreken.

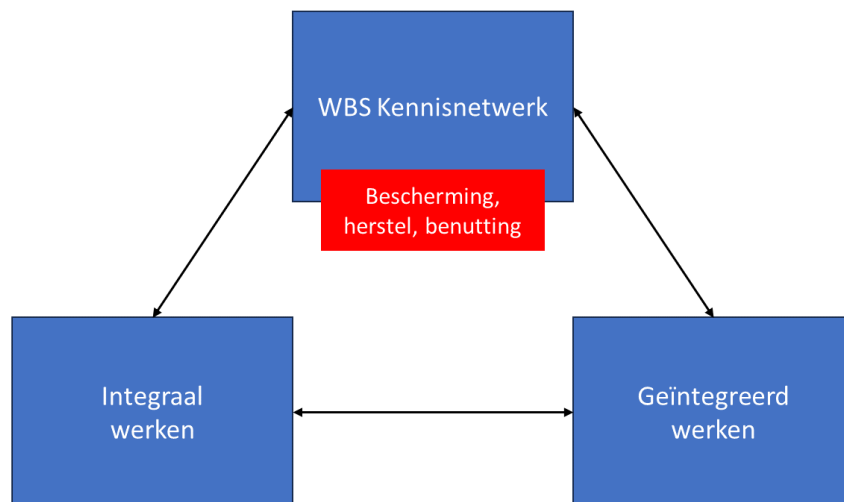
- Het besef dat het anders moet én dat we dat ook kunnen, is doorgedrongen tot de politiek en de maatschappij.

Rechtvaardigheid

- Het is rechtvaardig om nu actie te ondernemen en ‘niet af te wentelen’: niet op toekomstige generaties, niet op andere gebieden of functies en niet van privaat naar publiek. Dit is ook een van de uitgangspunten van de Kamerbrief.

Belangen

- Er zijn gelijkwaardige belangen in de maatschappelijke dialoog over water en bodem sturend.
- Agrariërs hebben een veerkrachtig water- en bodemsysteem nodig voor het verbouwen van hun gewassen op de lange termijn.
- Natuurorganisaties maken zich hard voor schone lucht, water en bodem en een vitaal ecosysteem.
- Gemeentes willen een gezonde, veilige en prettige leefomgeving voor de inwoners.
- Drinkwaterbedrijven willen voldoende en schoon drinkwater leveren aan iedereen.
- Energiebedrijven gaan voor duurzame en betaalbare energie en de scheepvaart zet zich in voor een goede doorvaart.

Figuur 4. Positionering van dit instrument.

2.3 Toepassen

In dit rapport wordt aan de beschrijving van ieder stuk gereedschap een paragraaf toegevoegd over de praktische toepassing ervan, bestemd voor mensen die ermee aan de slag willen. Ieder instrument heeft voor- en nadelen en een specifiek toepassingsgebied. Ook kan de doelgroep anders zijn. De tekst is gebaseerd op reflecties door de inbrengers van de andere tools in dit rapport. In de voorbereiding hebben ze op elkaar gereageerd.

Figuur 4 toont de positionering van het instrument ten opzichte van de drie arena's die in het rapport over [Water en Bodem Sturend laten landen in de praktijk](#) worden geïntroduceerd. In feite gaat het een set van verschillende instrumenten, een aaneenschakeling van data, modellen en redeneerlijnen. Ze zijn vooral bedoeld voor het geven van een scherp beeld van welke inhoudelijke maatregelen gewenst of noodzakelijk zijn om de veerkracht van water- en bodemsystemen te vergroten. De trend waarbij water- en bodemsystemen meer bekneld raken, moet worden omgekeerd. Hoe doe je dat dan inhoudelijk? En wat zijn de consequenties dan voor de ruimtelijke ordening?

Zowel overheden als ondernemers, waaronder projectontwikkelaars, kunnen Deltares inschakelen om voor ontwikkelplannen te bepalen wat positief en negatief doorwerkt in het water- en bodemsysteem. Deltares levert op basis van modelexercities zoveel mogelijk objectieve informatie aan. Verschillende scenario's kunnen worden doorgerekend. Maar daar stopt het. Het proces om tot keuzes te komen in integrale en geïntegreerde processen moet door anderen worden gedaan. Voor de daadwerkelijke afweging worden andere tools gebruikt.

De set van instrumenten richt zich puur op water- en bodemsystemen. Het in beeld brengen van wat de keuzes kunnen betekenen voor bijvoorbeeld de energietransitie en landbouwopbrengsten valt erbuiten. WBS is vaak een grote brei. De tools in combinatie leveren structuur en helderheid. Anderen kunnen hierop voortbouwen.

3 Ontwerpprincipes voor WBS en visualisaties

Hoe kom je van kennis over water, bodem en ondergrond tot een praktische ontwerpen voor ruimtelijke inrichting en ruimtelijke ordening? En hoe kun je deze visualiseren? Dit hoofdstuk reikt twee gereedschappen aan.

3.1 Vijf ontwerpprincipes

Sweco heeft een whitepaper online gezet (zie [link](#)). Hierin delen de auteurs hun ervaringen die ze het afgelopen jaar hebben opgedaan in verschillende gebiedsontwikkelingen. Aan de hand van verschillende cases brengen ze in beeld hoe de structurerende keuzes uit de Kamerbrief naar ontwerpcriteria kunnen worden vertaald. Hiermee dragen ze bij aan de cultuurverandering die nodig is om onze bodem- en watervoorraden duurzaam te beschermen én voorbereid te zijn op de effecten van klimaatverandering.

Figuur 5. De vijf ontwerpprincipes (voor koppeling klik op plaatje).

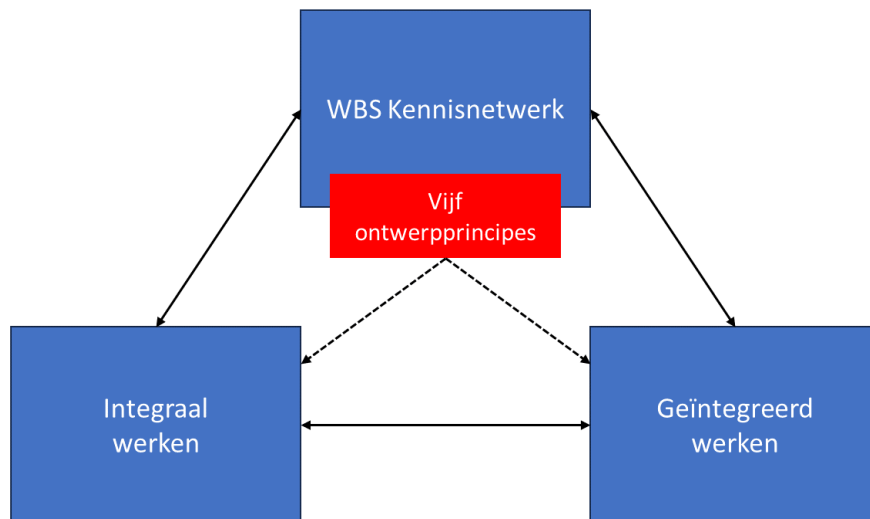
Op basis van ervaringen

Het toepassen van WBS in de praktijk blijkt nog niet altijd makkelijk te zijn, zo beschrijft Sweco. Maakbaarheid van de omgeving zit diep verankerd in ons denken en ontwerpen. WBS daarentegen is erop gericht om met de ruimtelijke ordening aan te sluiten bij de natuurlijke kenmerken van het water- en bodemsysteem. Niet voor iedereen is direct duidelijk wat er nu precies anders moet. In veel gebiedsontwikkelingen wordt immers al ruimschoots aandacht gegeven aan de inrichting van een duurzaam water- en bodemsysteem. Daarnaast is er een nationale maatlat en zijn er regionale convenanten voor klimaatadaptief bouwen. Wat moeten we nog extra of anders doen?

Toepassen

Figuur 6 toont dat net als de instrumenten uit het vorige hoofdstuk de vijf ontwerpprincipes bedoeld zijn voor het expliciet maken effecten van ruimtelijke ingrepen. Er wordt

geredeneerd vanuit water, bodem, ondergrond en klimaatverandering, waarna wordt beredeneerd welke ingrepen wel en niet moeten worden doorgevoerd. De principes leveren handvatten voor zowel geïntegreerd en integraal werken, maar maken niet zichtbaar waar schuring optreedt met de praktijk en elkaar. Om daadwerkelijk tot realisatie in de praktijk te komen, zijn aanvullende activiteiten nodig.

Figuur 6. Positionering vijf ontwerpprincipes.

De whitepaper toont concrete voorbeelden. Vooral provincies en waterschappen kunnen de vijf principes waarde hebben voor planvorming.

3.2 Gidsmodellen en stadsgenese

Vanuit GrondRR is er vele jaren gewerkt aan gidsmodellen. Dit zijn generieke 3D visualisaties van de elf landschappen van Nederland. Ze geven informatie over de opbouw van de landschappen (inclusief de ondergrond) en over de specifieke opbouw van steden in dat landschap. Per model worden suggesties gedaan voor het versterken van veerkracht. Ze geven bovendien inzicht in de mogelijke ecosystemediensten in dat landschap. De modellen zijn een doorontwikkeling van de gidsmodellen van Sybrand Tjallingii e.a. uit de Ecopolisaanpak².

De gidsmodellen worden gebruikt in planprocessen. Ze hebben daarnaast een lerend karakter om de karakteristieken van landschappen en hun onderlinge verschillen in hoofdlijnen te begrijpen en over te dragen.

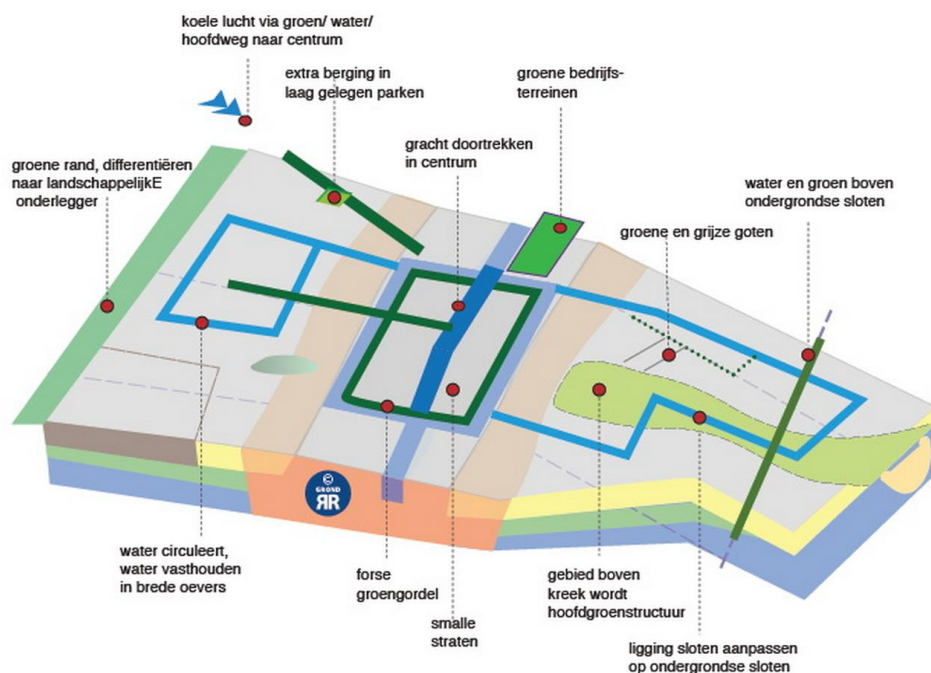
Regionale gidsmodellen

In samenwerking met WenR (Wageningen) worden regionale gidsmodellen ontwikkeld die een meer specifiek inzicht geven in het natuurlijk systeem van een bepaalde regio. Voorbeeld: er bestaat een generiek gidsmodel voor dekzand. Als regionale modellen worden

² Strategies for Ecologically Sound Urban Development (zie [deze link](#))

varianten ontwikkeld voor de dekzandgebieden van Noord- Brabant en Achterhoek. Op basis van de regionale gidsmodellen herkennen mensen eerder hun eigen landschap, waardoor ze agenderend kunnen zijn aan het begin van een planproces.

Het is mogelijk de aanwezige situaties te vergelijken met de gidsmodellen. Hierdoor wordt de schuring zichtbaar en ontstaan er ideeën voor aanpassingen.

Figuur 7. Een voorbeeld van een gidsmodel voor een stad in een veenweidepolder (klik op plaatje)

Stadsgenese

Geneses zijn 3D visualisaties van een specifieke stad. In een genese wordt aan de hand van objectieve data een zo accuraat mogelijk beeld gegeven van het natuurlijk systeem van een stad, voor het eerst voor acht steden uitgewerkt in het boek '[de stadsgenese](#)' uit 2021 (Stowa publicatie). Naast steden zijn er inmiddels ook geneses voor gebieden en wijken.

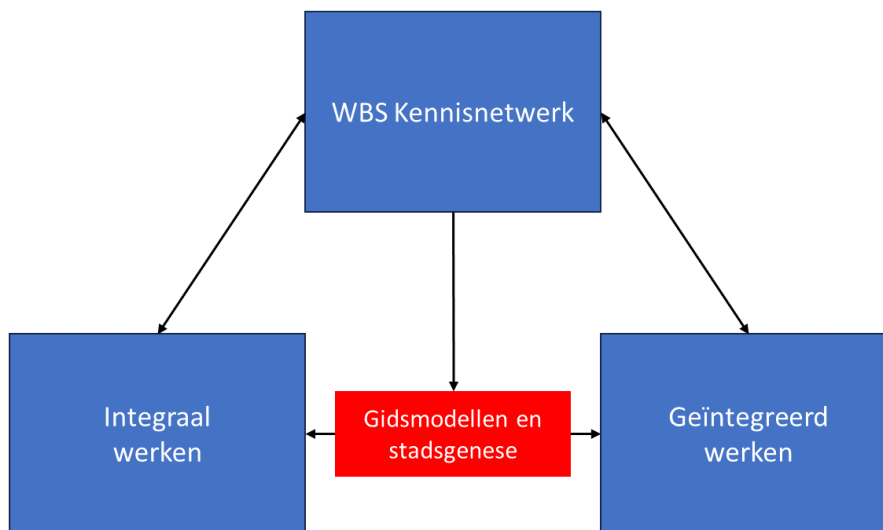
Toepassen

Omdat beelden worden gevormd op basis van visualisaties in plaats van schema's, wordt een goede aansluiting verkregen op de denk- en waardesystemen van stedenbouwers en landschapsontwerpers. Met name voor hen hebben de gidsmodellen en geneses waarde. Zowel bij de inrichting van nieuwbouwwijken als de reconstructie van bestaand stedelijk (en landelijk) gebied bieden ze houvast. WBS is geen kwestie van hier en daar een beetje, maar verlangt ruimtelijke samenhang, in 3D.

In het rapport over het laten landen van WBS in de praktijk (zie [deze link](#)) is aangegeven dat de leefomgeving niet gezien moet worden als een ordening van objecten, maar als een ordening van verhalen. Via de verhalen verbinden de mensen zich met een gebied. Een deel

van de verhalen kan worden ontleend aan de ontstaansgeschiedenis die de geneses aanreiken. Zo kunnen ook de [kantelpunten](#) in beeld komen die worden beschreven door het College van Rijksadviseurs. In het verleden zijn beslissingen genomen die onomkeerbaar zijn en slecht uitpakken voor het water- en bodemsysteem en de daaraan gekoppelde functies.

Door van elf generieke landschappen naar specifieke landschappen te gaan, wordt de dialoog verkregen. Omdat gidsprincipes zijn gemaakt voor zowel lokale en regionale schaal, levert de benadering een basis voor zowel geïntegreerd als integraal werken. Door de dimensie tijd in te brengen is er een sterke link aanwezig met de waarden van erfgoed.

Figuur 8. Positionering gidsmodellen en stadsgenese.

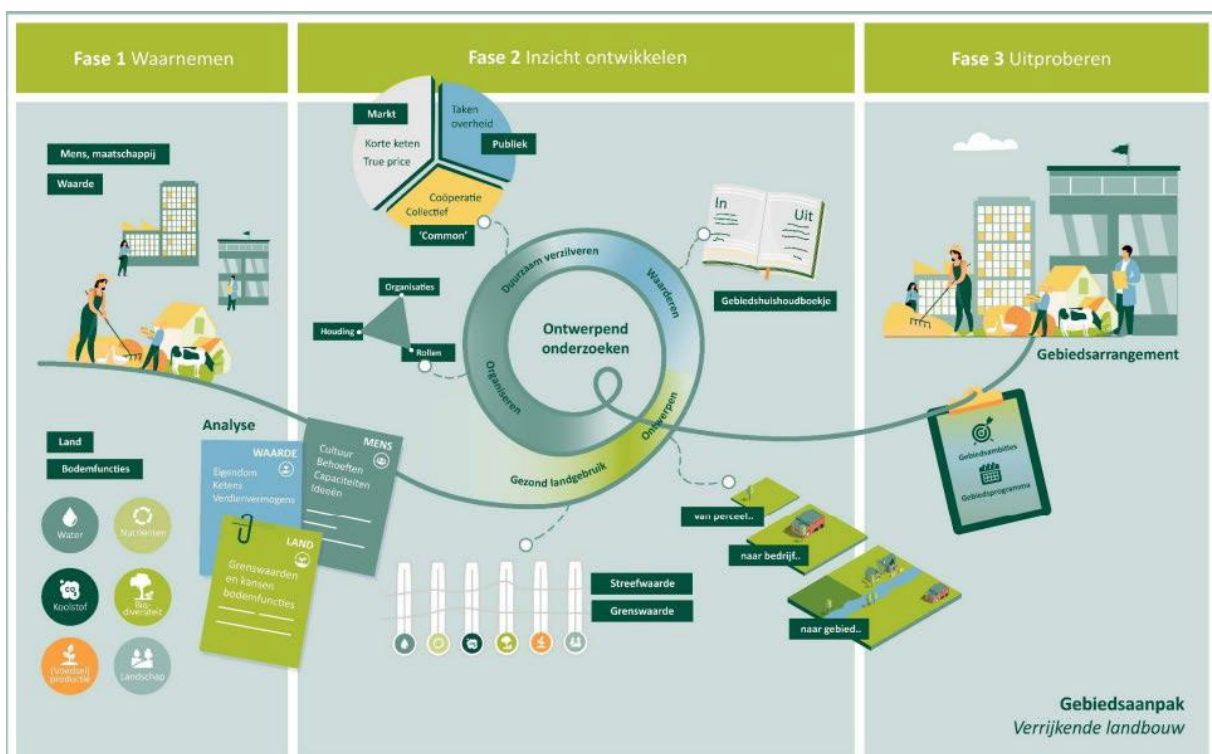
De gidsmodellen resulteren in ideaalbeelden. “Als we 100% redeneren vanuit water, bodem en ondergrond, dan is dít de beste inrichting.” Dat er een bestuurlijke werkelijkheid is waarin andere belangen vooropgesteld worden, blijft buiten beeld. De instrumenten geven geen houvast voor het omgaan met de fricties die zich in de praktijk van planvorming manifesteren. Daar zijn weer andere gereedschappen voor nodig. De tools gaan uit van kennis en niet zozeer van belangen.

4 Gebiedsgerichte aanpak

In een gebiedsgerichte aanpak worden principes over het water- en bodemsysteem voor een specifiek gebied vertaald naar integrale plannen en geïntegreerde ontwerpen. Daarbij worden nadrukkelijk bestuurlijke aspecten in beschouwing genomen, in relatie tot andere actoren.

4.1 WBS in gebiedsprocessen

Deze tool van RHDHV biedt een gereedschapskist binnen deze gereedschapskist. Het gaat met name om geïntegreerd werken. De tool biedt een structuur en streeft naar draagvlak voor complexe keuzes. Uitgangspunt is de gebiedsaanpak die RHDHV met Aequator en anderen heeft ontwikkeld voor het kennisprogramma van het bodemconvenant. De titel *Verrijkende Landbouw* verwijst naar een gebiedsproces waarin de gebiedsontwikkeling zorgt dat de bodem sterker wordt. Een aanpak die inmiddels in een aantal gebieden is uitgetoet. De geïntegreerde aanpak analyseert mens, waarde en land en werkt niet alleen in zoektochten naar duurzame toekomst voor de landbouw, maar is toepasbaar op ruimtelijke transitie waarmee we doelen willen halen voor de woningbouw, de transitie naar duurzame energie en warmte en klimaatadaptatie.

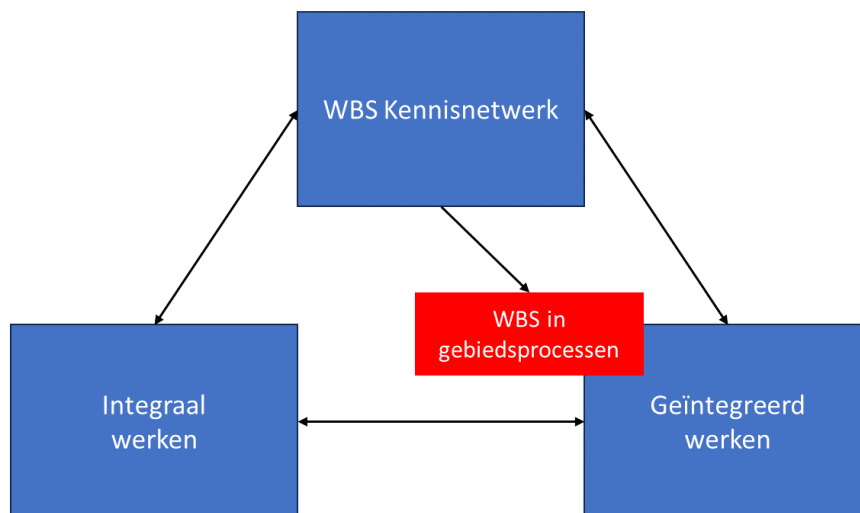
Figuur 9. Aanpak in drie fasen.

RHDHV schrijft: “We werken op gebiedsniveau, in samenwerking met bewoners, belanghebbenden en deskundigen. Samen nemen we waar en ontwikkelen we met elkaar inzicht over hoe we het gebied willen ontwikkelen. Vervolgens proberen we dat uit. Tijdens

dat proces wordt gewerkt met onderzoeken, beelden en rekensommen, met tranen en optimisme. Verhalen spelen een belangrijke rol. Immers, de geschiedenis bestaat bij de gratie van verhalen. Overeenstemming over de opgaven van het heden en het vormgeven van de toekomst gebeurt door een gezamenlijk verhaal.”

De gepresenteerde aanpak onderscheidt drie fasen.

- Fase 1: Waarnemen. In deze cruciale startfase ligt de basis om ‘water en bodem sturend’ minder abstract te maken. Het waarnemen betreft de vragen ‘hoe het is?’ en ‘hoe is dat in het verleden ontstaan?’.
- Fase 2: Inzicht ontwikkelen. In deze fase vindt de ‘omslag’ plaats: overeenstemming over ‘hoe het moet worden’. Deze fase gaat met ontwerpend onderzoek op zoek naar de ideale inrichting van het gebied.
- Fase 3: Uitproberen. Incrementele aanpassing van het gebied. Ofwel in kleine stappen uitproberen van veranderingen. Past dit? Loopt dit? Halen we de doelen van het nieuwe mengpaneel aan (bodem)functies? Veranderingen die niet lopen worden aangepast. Veranderingen die bevallen worden opgeschaald.

Figuur 10. Positionering WBS in gebiedsprocessen.

Toepassen

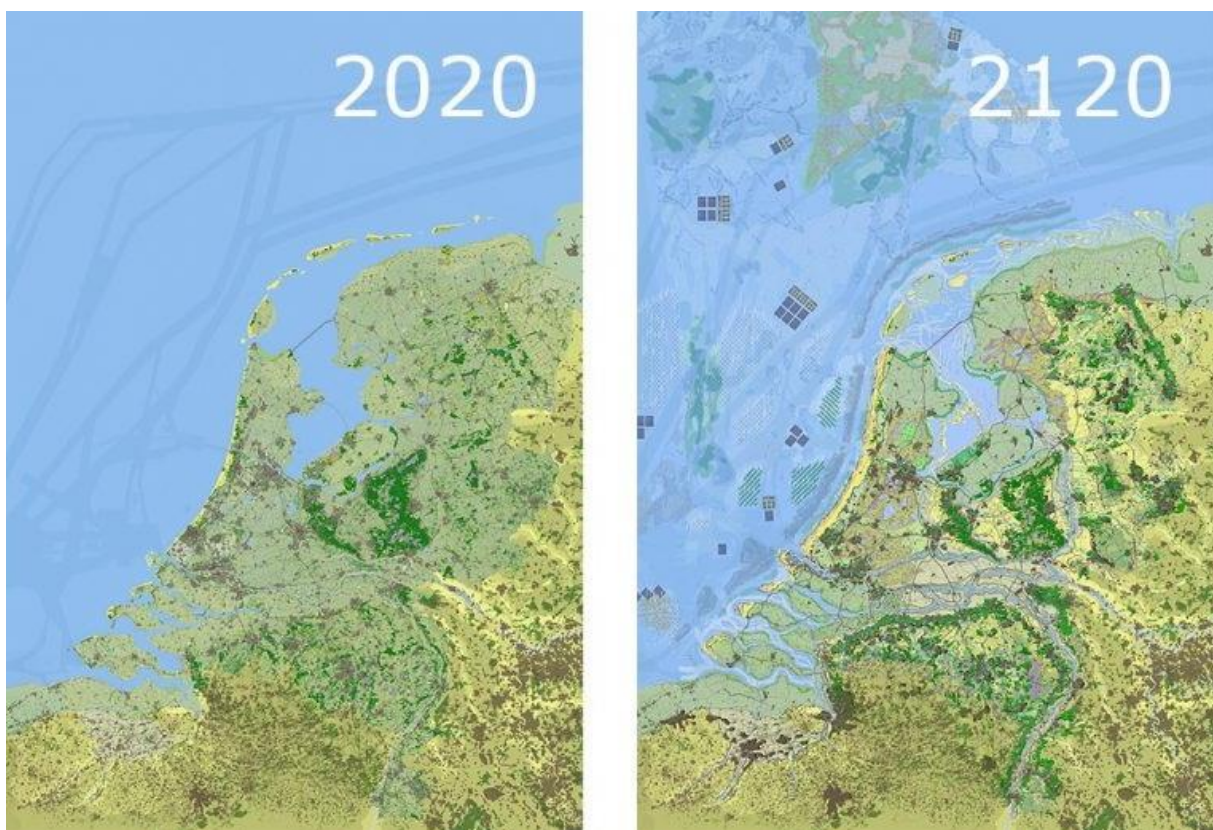
Zoals aangegeven in Figuur 10 heeft de tool vooral betrekking op geïntegreerd werken. Deze is gebaseerd op [Theory U](#) en maakt fricties zichtbaar. Waar schuurt het? De praktijk in een gebied wordt als vertrekpunt genomen. De gecombineerde aanpak mens, land en waarde is waardevol, zeker in deze tijd waar het vertrouwen in de overheid erg laag is, maar vraagt wel een behoorlijke tijdsinvestering. Zeker voor medewerkers en bestuurders van waterschappen en gemeenten zijn de gereedschappen waardevol.

Het proces eindigt voor een gebied in een gebiedsarrangement. Deze bevat visie, coalitievorming, juridische verankering en hulpbronnen (onder andere financiën, ruimte,

kennis). In de gebiedswaardecoöperatie (zie 6.1) wordt een gebiedsarrangement gezien als een set van spelregels. Uiteindelijk moeten er handtekeningen worden gezet om concreet aan de slag te kunnen gaan. Een deel van de frictie die zich bij de totstandkoming van een gebiedsarrangement manifesteert, heeft te maken met de spanning tussen korte termijn en lange termijn. In principe is de lange termijn verwerkt in de visie, maar een te grote focus op een ideaalbeeld voor de lange termijn kan concrete actie op de korte termijn blokkeren. Hier en daar moet water in de wijn worden gedaan, maar niet te veel. Het gebiedsarrangement moet daarom adaptief zijn en cyclisch worden doorlopen.

4.2 Op weg naar 2120

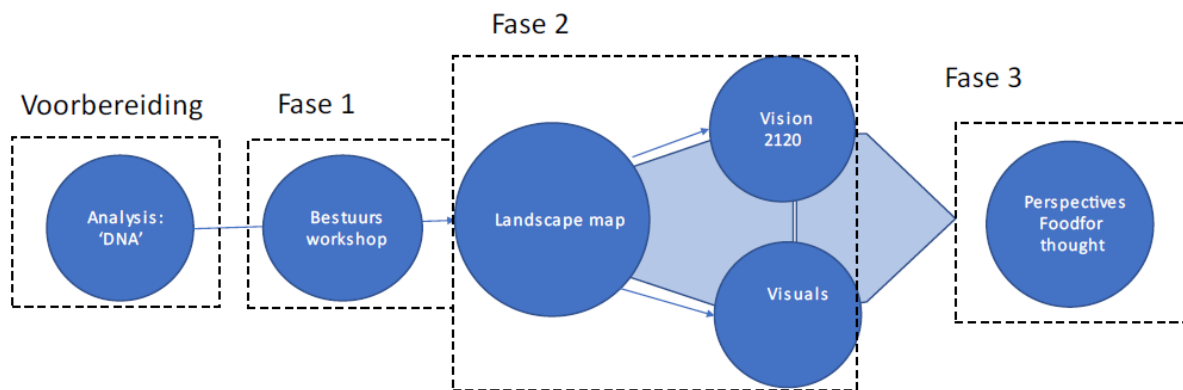
Nederland staat voor grote opgaven: de energietransitie, verduurzaming van de landbouw, herstel van de biodiversiteit, verstedelijking en klimaatadaptatie. Met de te verwachten klimaatveranderingen daarbovenop zijn grote veranderingen nodig in onze maatschappij en in de ruimtelijke inrichting. Het is dan ook onvermijdelijk dat Nederland er over honderd jaar anders uit zal zien. Deze opgaven vragen om een nieuw verhaal voor Nederland. Een verhaal gebaseerd op 'nature based solutions', waarin opgaven voor klimaat en biodiversiteit hand in hand gaan.

Figuur 11. Door honderd jaar vooruit te kijken wordt duidelijk welke keuzes nu gemaakt moeten worden.

Met deze methode, waarin het systeemdenken centraal staat, beoogt WenR de (bestuurlijke en ambtelijke) betrokkenen in gebiedsprocessen en nieuwe samenwerkingen te inspireren en los te laten komen van de huidige problematiek. Het doel is om, middels het verbinden

van systemen en sectoren, te komen tot een gemeenschappelijk, gewenst verhaal over de toekomst die we samen willen vormen. De aanpak toont een voorbereiding en drie fasen (zie Figuur 12). In elke fase worden een aantal workshops en/of ateliers georganiseerd met experts, strategen en/of bestuurders uit het gebied die met elkaar in gesprek gaan.

Figuur 12. Aanpak in drie fasen.

Voorbereiding. Begrijpen van het systeem en vaststellen van het DNA van het gebied

- Voor het gebied in kwestie wordt met elkaar besproken welke kennis nodig is om het natuurlijke water- en bodemsysteem en de interactie ervan met de landschappelijke structuren te begrijpen.
- Op basis van deze kennis wordt in beeld en tekst een landschappelijk narratief van het gebied opgesteld. Deze worden geaggregeerd gepresenteerd op het gewenste schaalniveau, met als doel het verkrijgen van inzicht en bewustwording in het systeemgedrag en de kansen en bedreigingen op het gebied van klimaat, biodiversiteit en grondgebruik.

Fase 1. Samenhang in de doelen en opgaven

- Bepaal met elkaar de majeure ruimtelijke, sociaaleconomische, culturele, ... opgaven in het gebied of de deelgebieden en verbindt deze aan doelen.
- Analyseer hoe de verschillende opgaven met elkaar samenhangen en elkaar beïnvloeden. Welke keuzes leiden tot trade-offs? En welke tot synergie?

Fase 2. Van eerste contouren naar een gemeenschappelijke visie in 2120

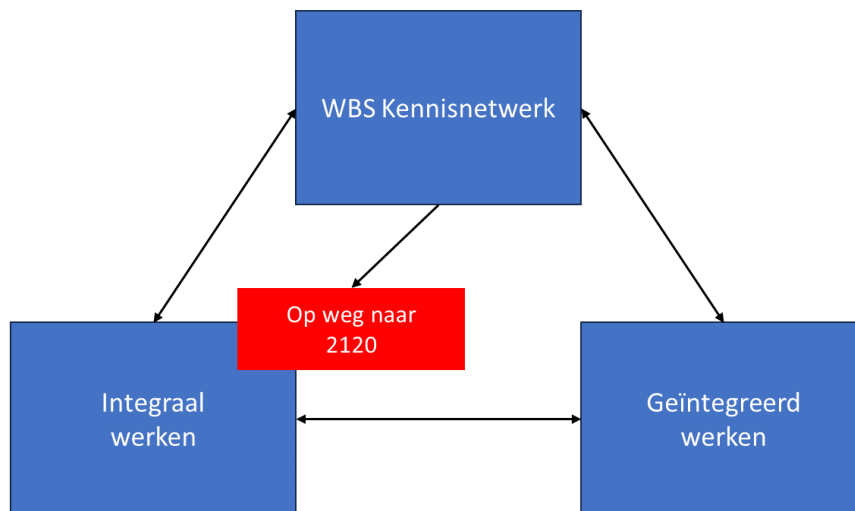
- Formuleer met elkaar een headline voor de visie 2120 dat een duidelijke richting geeft en werk enkele basisprincipes van waaruit deze visie wordt opgebouwd.
- Vanuit de eerste contouren wordt vervolgens verder invulling gegeven aan de visie: welke strategieën of ruimtelijk-fysieke maatregelen zijn kansrijk en vullen elkaar aan? Een set van voorbeeldmaatregelen kan hierbij helpen.
- De kansrijke (combinaties van) maatregelen worden schetsmatig vertaald naar de kaart tot een visie 2120, waar nodig verrijkt met vogelvluchtperspectieven.

Fase 3. Reflecteren

- Reflecteer samen op de keuzes die zijn gemaakt of moeten gaan worden: Over weke zaken die in 2120 van groot belang zijn moet je het eigenlijk nu al hebben? Welke lange termijnperspectieven zijn aantrekkelijk genoeg om nu stappen in te zetten? Welke samenwerkingen zijn noodzakelijk?
- Op basis van deze kennis wordt in beeld en tekst een landschappelijk narratief van het gebied opgesteld. Deze worden geaggregeerd gepresenteerd op het gewenste schaalniveau, met als doel het verkrijgen van inzicht en bewustwording in het systeemgedrag en de kansen en bedreigingen op het gebied van klimaat, biodiversiteit en grondgebruik.

Toepassen

Zoals in de tekst aangegeven richt de werkwijze zich op de dialoog tussen experts, strategen en/of bestuurders uit het gebied, dus vooral overheden. De benadering legt vooral de verbinding tussen het WBS Kennisnetwerk en integraal werken (zie Figuur 13). Een belangrijke essentie van de aanpak is dat WBS in eerste instantie wordt losgeweekt van huidige besommeringen en er een stap in de tijd wordt gemaakt van honderd jaar. Er ontstaat dan een rooskleurig beeld, althans voor water, bodem en ondergrond.

Figuur 13. Positionering 'op weg naar 2120'.

Vervolgens wordt gekeken naar de huidige situatie en wordt in beeld gebracht welke fricties er optreden en maatregelen nu moeten worden genomen om op de lange termijn beter uit te komen, wat van bestuurders enige lef verlangt. De resultaten kunnen bijvoorbeeld landen in een gebiedsarrangement. De benadering wint aan waarde als de combinatie wordt aangegaan met instrumenten in deze gereedschapskist die meer gericht zijn op het hier en nu.

5 Procesondersteuning

Bij procesondersteuning gaat het vooral om een werkwijze. Hoe kun je in de praktijk de dialoog zo structureren dat betrokken actoren elkaar beter gaan begrijpen en daadwerkelijk water- en bodemsystemen meer sturend laten zijn bij ruimtelijke ontwikkelingen?

5.1 WBS in de praktijk

De procesbenadering van TAUW is pragmatisch van opzet en richt zich vooral op beeldvorming. Het gaat er niet om zaken rond het water- en bodemsysteem exact te weten, maar om beelden over de relaties tussen water, bodem, ondergrond, ruimte en landschap met elkaar te delen en op elkaar af te stemmen. Kennis moet worden geleveld. De één weet veel, de ander vrijwel niets.

Figuur 14. Drie stappen in het proces.

De werkwijze gaat uit van het driestappenplan zoals weergegeven in Figuur 14.

Stap 1: Wat weten we al: 'Het verhaal van het landschap'

- Terugkijken naar hoe het landschap en de menselijke activiteiten daarin zijn ontstaan;
- 100 jaar geleden leefden we nog mét het water bodem systeem en dat bepaalde de plekken waar we zijn gaan wonen;
- Hoe ziet onze stad en infrastructuur er nú uit?

Stap 2: Samen anders kijken: je gaat 't pas zien als je anders kijkt!

- Samen met de betrokken partijen (waterschap, gemeente/provincie, stedelijke ontwikkelaars, RO-afdeling, landschapsarchitect, ect.) kijken we naar de verzamelde informatie;

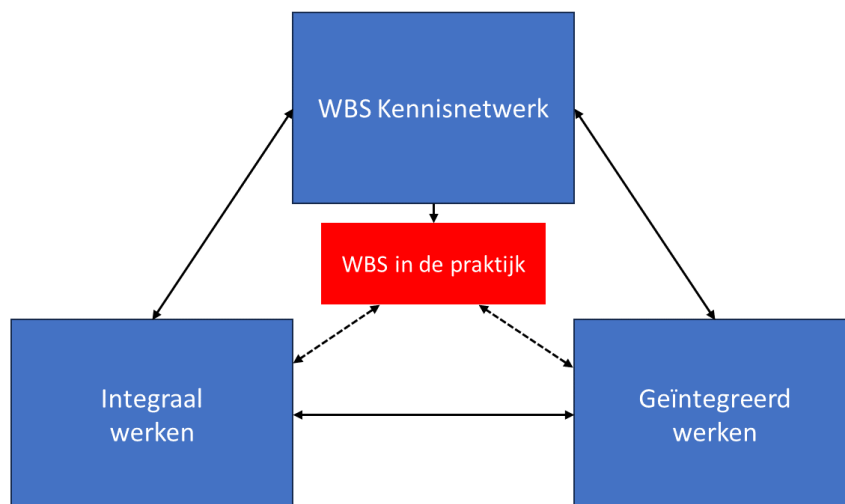
- Wat dit betekent voor hun discipline: hoe 'leest' iedereen de informatie vanuit zijn/haar achtergrond en invalshoek;
- Door in- en uit te zoomen in fysieke ruimte (horizontaal én verticaal) én in de tijd leren we anders kijken en omgaan met de onzekerheden die er óók zijn;
- Zoek naar overeenkomsten en benoem de verschillen'.

Middels deze aanpak, ontstaat een gedragen beeld van het water- en bodem sturend vraagstuk.

Stap 3: Consequenties, acties en randvoorwaarden

Doorvertaling naar gemeentelijk/provinciaal niveau:

- Wat wordt er op landelijk en provinciaal niveau uitgewerkt?
- Hoe werkt WBS door bij nieuwe ontwikkelingen én in de bestaande stad?
- Hoe pas je WBS toe bij ruimtelijke planning én ruimtelijke inrichting?
- Wat landt in de omgevingsvisie en van in omgevingsplannen?
- Subsidiariteitsbeginsel als basis!

Figuur 15. Positionering WBS in de praktijk.

Toepassen

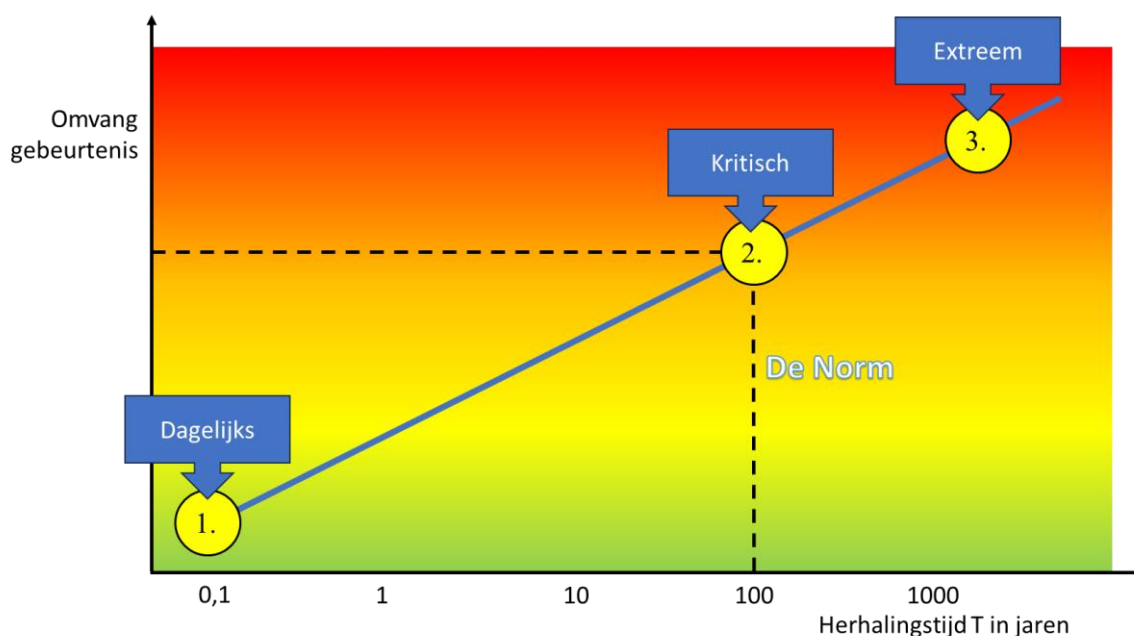
Het realisme in de benadering is dat het verhaal van WBS op een ander manier verteld moet worden. Doel is samen anders kijken, waarbij ruimte is voor het niet weten. Het is niet zo dat de onwetenden overtuigd moeten worden door de experts die het wel weten, maar dat inleving plaatsvindt in de denkwereld van de onwetenden. Zij weten veel over andere zaken. Het unieke zit 'm in de tweede stap. Ook experts moeten anders gaan kijken.

De benadering is voor het eerst toegepast op provinciaal niveau, waarbij ook gemeentelijke medewerkers werden betrokken. Allen werken aan omgevingsvisies en omgevingsplannen in het kader van de Omgevingswet die op 1 januari 2024 in werking is getreden, maar sommigen hebben geen flauw idee wat water- en bodemsystemen zijn en hoe deze functioneren.

5.2 De Driepuntsbenadering

De Driepuntsbenadering levert een werkwijze, gericht op het verbinden van maatschappelijke processen met inhoudelijke kennis over water- en bodemsystemen. De benadering geeft structuur aan communicatie (zie [filmpje](#)).

De Driepuntsbenadering resulteert in een gezamenlijk ontdekkingstocht door verschillende tijd- en ruimteschalen van water en bodem sturend. De benadering is gebaseerd op ervaringen met Rotterdam Waterstad 2035, een bijdrage aan de tweede architectuurbiënnale in Rotterdam (2005), en toegepast in vele stedelijke gebieden waar sprake is geweest van wateroverlast, waaronder Egmond aan Zee in Nederland. In Denemarken is de benadering populairder. De verbinding tussen water en bodem enerzijds en ruimtelijke ordening en stedelijke inrichting moest worden versterkt.

Figuur 16. Drie verschillende domeinen.

Werking

Het feit dat water en bodem niet sturend zijn geweest de laatste decennia, komt tot uiting in de problemen die we ervaren als het intensief regent in een stad of er sprake is van hoge rivierafvoeren. Klimaatverandering vergroot deze problemen. In Figuur 16 is de omvang van een gebeurtenis uitgezet tegen de herhalingstijd T in jaren. De blauwe lijn toont de relatie van het principe “hoe ernstiger, hoe zeldzamer”. Hierop kunnen we drie punten projecteren:

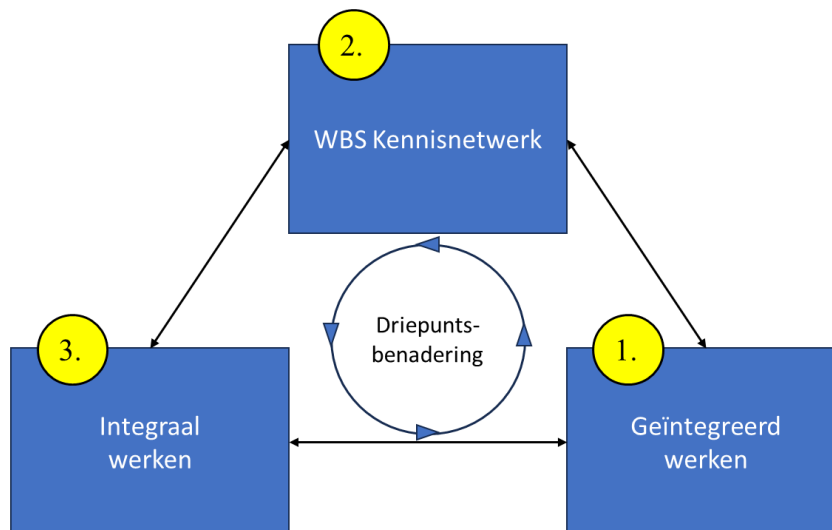
1. Hier spreken we over een dagelijkse situatie. Het is droog, regent licht of er valt een buitje. Mensen kennen vele *waarden* toe aan het water- en bodemsysteem. In dit punt gaat het vooral om beheer, onderhoud en de kwaliteit van de leefomgeving. Water en groen leveren verkoeling in de zomer, sociale activiteiten organiseren zich

rond oppervlaktewater, kruipruimten zijn droog en hier en daar zien we stadslandbouw;

2. In punt twee is sprake van een kritieke situatie. Omdat het systeem aan de normen voldoet, is er hooguit sprake van lichte overlast. De riolering is ontworpen op eens per twee jaar 'water op straat' en het oppervlaktewater heeft net voldoende capaciteit om een T = 100 bui te bergen. In punt 2 gaat het vooral om dimensionering;
3. In punt 3 gaat het mis. Er treden overstromingen op. Als objecten op kwetsbare plekken staan, is de schade groot. De veiligheidsregio neemt de regie in handen bij het managen van de crisis. Op het gemeentehuis is een crisiscentrum ingericht. Nu blijkt dat we in het verleden ontwikkelingen op 'onhandige' plekken hebben toegelaten. Voor de langere termijn moet dat worden voorkomen.

Kernboodschap

De drie punten representeren drie verschillende domeinen, alle met eigen waarde- en denksystemen. De kernboodschap van de Driepuntsbenadering is dat je deze niet met elkaar moet vermengen, maar met elkaar moet verbinden. In de huidige benadering, vooral bij vraagstukken rond waterveiligheid, smelten de drie punten samen in de norm: punt 2. Er wordt te weinig nagedacht over extremen voorbij de norm en waarden die dag in dag uit worden ervaren door de mensen die wonen, werken en recreëren in het gebied.

Figuur 17. Positionering Driepuntsbenadering.

Toepassen

De Driepuntsbenadering is voortgekomen uit de praktijk van stedelijk waterbeheer en richt zich dan ook primair op het stedelijke gebieden. Tot aan de jaren '90 werden rioleringsvraagstukken voornamelijk binnen de riolering zelf opgelost. Daar is verandering in gekomen. De gehele stad wordt nu betrokken bij het goed omgaan met water. Dan is kennis over het water- en bodemsysteem van groot belang en moet er een gezonde wisselwerking tot stand komen met ruimtelijke ordenaars, ruimtelijke inrichters en planeconomen. De

kracht van de benadering is dat er drie verschillende arena's worden onderscheiden, alle met eigen denk- en waardesystemen (zie Figuur 17). Ze worden niet vermengd tot één werkwijze, maar worden apart gehouden en cyclisch doorlopen. De resultaten van de ene arena vormen de input voor de andere. De werkwijze wint aan waarde als er medewerkers zijn die in twee of alle drie arena's actief zijn. Zo ontstaat de verbinding.

Vooraf gemeenten en waterschappen kunnen met de Driepuntsbenadering op praktische wijze aan de slag. Het combineren van de benadering met andere instrumenten in deze gereedschapskist is zeker aan te raden.

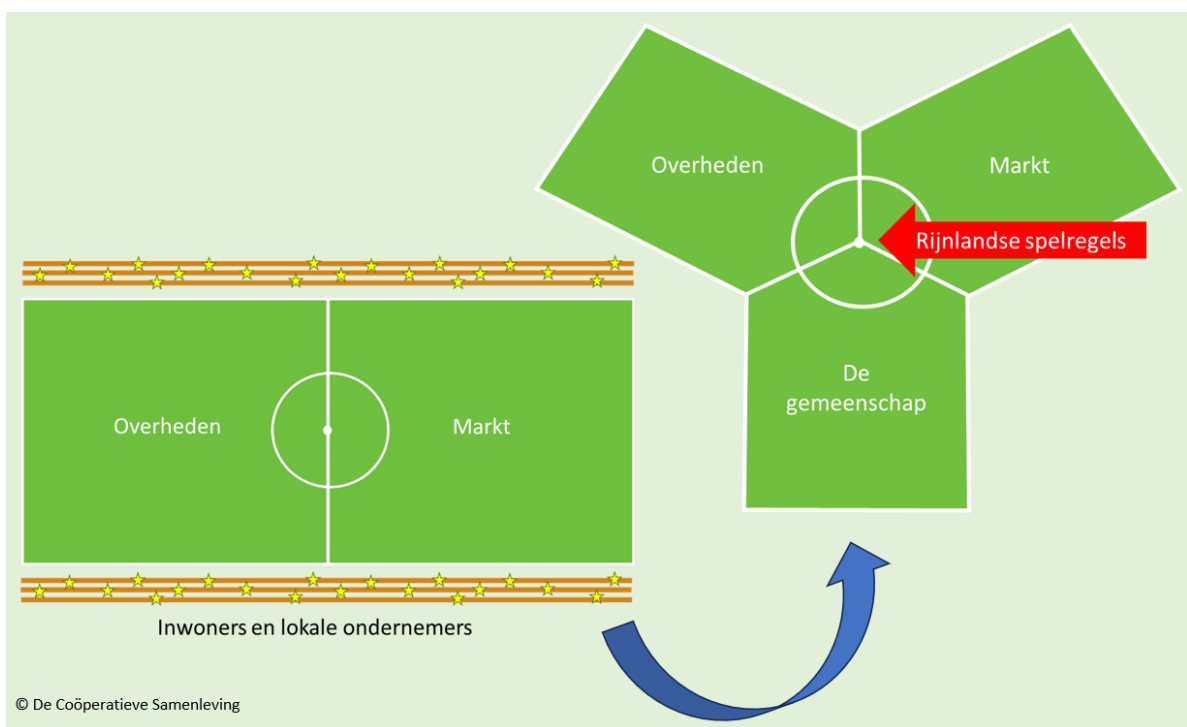
De Driepuntsbenadering heeft een sterke relatie met de [DRM cyclus](#) (Disaster Risk Management), zoals voorgesteld door de EU. Deze richt zich vooral op punt 3. Het gaat om (a) het voorkomen van rampen, (b) het voorbereid zijn op rampen, (c) het goed reageren tijdens een ramp en (d) het herstellen van de situatie na het optreden van een ramp. Extreme neerslag is niet te voorkomen en het voldoen aan de norm (punt 2) om daarna alle gebeurtenissen voorbij de norm te bestempelen als overmacht, is niet toereikend. Het gaat juist om het scherp acteren in alle drie arena's. De verbinding met punt 1 levert voor de DRM cyclus een belangrijke meerwaarde.

6 Benutten kracht Omgevingswet

Op 1 januari 2024 is de Omgevingswet in werking getreden. Deze biedt meer ruimte aan inwoners en lokale ondernemers om het initiatief te nemen bij ruimtelijke plannen. Wordt het dan geen zootje? Veel mensen denken namelijk eerst aan eigen belang – op de korte termijn – en dan kan het zijn dat WBS als een storende factor wordt gezien in plaats van dat het een meerwaarde biedt. Het concept van de gebiedswaardecoöperatie is om het spel rond de ruimte beter te spelen en ook langetermijnbelangen stevig te verankeren.

6.1 Gebiedswaardecoöperatie

De constatering is duidelijk: de wisselwerking tussen overheid, markt en samenleving (de gemeenschap) verloopt slecht. Dit staat ook beschreven in het rapport over [systeemfalen](#) dat is uitgebracht door Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (zie ook het inleidende hoofdstuk). Er wordt mondjesmaat vooruitgang geboekt als het gaat om de beleidsopgaven.

Figuur 18. Veranderende speelvelden (bron: [De Coöperatieve Samenleving](#)).

Het concept van de gebiedswaardecoöperatie is afgeleid om de mechanismen die resulteren in systeemfalen te doorbreken. De Omgevingswet geeft een duwtje in de rug.

6.2 Van twee naar drie speelvelden

Enerzijds willen overheden graag dat inwoners en lokale ondernemers volop participeren in planprocessen om “draagvlak te creëren”, anderzijds voelen diezelfde personen zich niet serieus genomen. De huidige situatie wordt geschetst in het linkerdeel van Figuur 18. Er zijn twee velden waarop overheden en markt het spel van de ruimte spelen. De overheden

formuleren beleid en maken plannen voor het realiseren van de daaruit voortvloeiende beleidsopgaven. De markt wordt ingeschakeld om dit proces te ondersteunen en het uitvoeren van maatregelen. Overheden hebben daartoe een aanbestedingsverplichting. Inwoners en lokale ondernemers zitten op de tribune, kijken toe en mogen zo nu en dan participeren in de planvorming. Ze kunnen invloed uitoefenen binnen de denkaders die de overheid aanreikt, het liefst op vrijwilligersbasis, want bij vergoedingen is er al gauw sprake van het verlenen van onterechte staatssteun.

De slag die gemaakt wordt met een gebiedswaardecoöperatie is dat het speelveld anders wordt ingericht. Er zijn nu, zoals weergegeven in het rechterdeel van Figuur 18, drie speelvelden in plaats van twee. Het derde speelveld wordt vooral gevuld met inwoners en lokale ondernemers. Zij representeren de gemeenschap en spelen mee op basis van gelijkwaardigheid. De gebiedswaardecoöperatie is de rechtspersoon waarmee de samenwerking wordt geregeld en ook wordt aangegeven wie welke taken en verantwoordelijkheden heeft. Uiteraard staat de overheid aan de lat voor wetgeving en beleid. De gemeenschap neemt maatregelen tot in de haarvaren van de samenleving en de markt kan zowel in opdracht van de gemeenschap als van de overheden werkzaamheden uitvoeren op efficiënte wijze. Alle drie velden hebben sterke en zwakke punten. De sterke punten worden verenigd. In tegenstelling tot voetbal speelt men niet tegen elkaar, maar met elkaar. Er zijn verschillende gebiedscoöperaties in Nederland, de eerste die ook wordt geduid als gebiedswaardecoöperatie is de GWCNN: Gebiedswaardecoöperatie Noord Nederland. Deze richt zich primair op voeding, energie, zorg en werk. Water en bodem zijn nog niet in beeld gekomen, wat een gemiste kans is. Maar dit kan worden gecorrigeerd.

Om het spel te kunnen spelen in drie speelvelden zijn nieuwe spelregels nodig. De set van spelregels vormen tezamen het gebiedsarrangement. Ze hebben, zoals aangegeven in 4.1 betrekking op visie, coalitievorming, juridische verankering en hulpbronnen, waaronder financiën, ruimte, kennis. De ambities worden beschreven in de preambule. De spelregels worden verankerd in de statuten en zo nu en dan aangepast. Ze zijn adaptief. De basisspelregel is:

- Ieder project moet waarden toevoegen aan het gebied.

Deze regel vereist de nodige interactie, want waarden zijn subjectief en nimmer statisch. Omgevingstafels dragen zorg voor een integrale beoordeling van activiteiten als er een omgevingsvergunning vereist is.

Waar het gaat om de energietransitie wordt EU-wetgeving gevolgd. Deze geeft aan dat [energiegemeenschappen](#) opgericht kunnen worden. Hiervoor gelden de volgende spelregels:

- De energiegemeenschap betreft een vastomlijnd gebied;
- Het initiatief voor het oprichten van een energiegemeenschap moet komen vanuit de inwoners en lokale ondernemers;
- Een energiegemeenschap mag geen winstoogmerk hebben;

- Overheden mogen lid worden van een energiegemeenschap;
- Een energiegemeenschap kan energie leveren aan zichzelf en daarbij zelf bepalen welke kosten daarvoor in rekening worden gebracht.

Lokale overheden kunnen hier lokale spelregels aan toevoegen.

De gebiedswaardecoöperatie biedt mogelijkheden om ook spelregels voor WBS vast te leggen, zoals:

- Er mag niet worden afgewenteld;
- Ieder ruimtelijk project moet waar mogelijk bijdragen aan de vergroting van de veerkracht van het water- en bodemsysteem.

Er kan voor de spelregels worden geput uit de instrumenten in deze gereedschapskist. In een cyclisch proces worden de spelregels geraffineerder. Essentieel is dat de actoren vanuit alle drie speelvelden zich erin kunnen vinden.

In Figuur 18 wordt gesproken over Rijnlandse spelregels. Dat wil zeggen dat er relatief weinig spelregels zijn. Deze vragen wel in iedere specifieke situatie om lokale interpretatie. Hier en daar zal er onderhandeld moeten worden. Dit in tegenstelling tot Angelsaksische spelregels die generiek, eenduidig en gedetailleerd zijn en dus hoe dan ook moeten worden toegepast. Rijnlandse spelregels zetten in op vergroting van het vakmanschap, gaan uit van beperkte hiërarchie en maken het mogelijk te acteren zonder aanbestedingsverplichting en staatssteunbeperkingen. In een gebiedswaardecoöperatie worden de spelregels bewaakt door het zogenaamde hoedsteraandeel. Een groepje mensen hoedt over de spelregels en heeft de mogelijkheid gele en rode kaarten uit te delen.

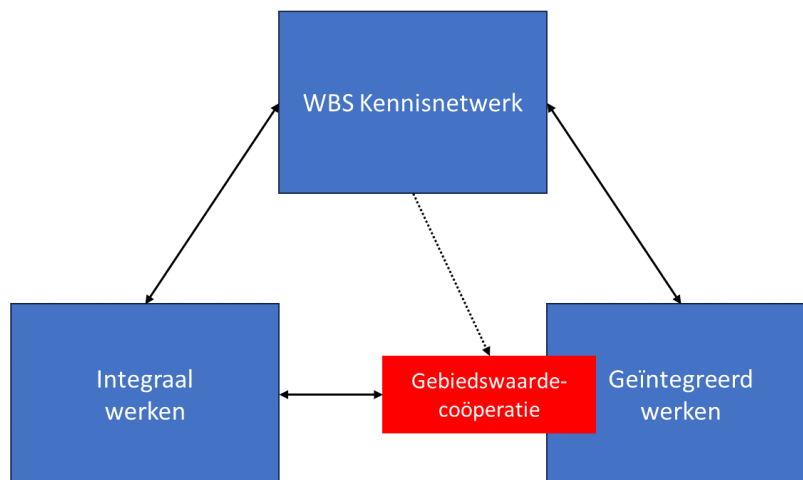
De vorming van gebiedswaardecoöperaties bevindt zich in een beginfase, dus biedt deze mogelijkheden om WBS stevig te verankeren, met bij geïntegreerde processen. Vanuit het WBS Kennisnetwerk en integrale studies kunnen de spelregels worden aangereikt voor een gebiedsgerichte aanpak.

6.3 Omgevingswet

In de [memorie van toelichting](#) op de Omgevingswet kunnen we lezen dat ruimtelijke procedures simpeler moeten worden én burgers en bedrijven meer verantwoordelijkheid krijgen bij het naleven van regels.

“Burgers en bedrijven die de regels serieus en consequent naleven, verdienen het vertrouwen van de overheid als toezichthouder. Zo kan gaandeweg meer verantwoordelijkheid gelegd worden bij de initiatiefnemers. Waar initiatiefnemers zelf of door het inschakelen van derde private partijen actief zorgen voor een continue borging van de naleving van regels kan overheidstoezicht aanzienlijk worden teruggebracht. Het is niet alleen een blijk van vertrouwen, maar ook een consequentie van daadwerkelijk verleggen van verantwoordelijkheid naar de initiatiefnemers.”

Door ruimte te bieden bij toepassing van de spelregels en aan het begin van projecten een zorgvuldig proces van participatie te doorlopen, wordt vertrouwen opgebouwd, in de richting van alle drie velden. Taken en verantwoordelijkheden moeten aan de voorkant worden benoemd, worden vastgesteld en eerlijk worden verdeeld over de drie speelvelden. De actoren kunnen gezamenlijk op deze wijze een hoge complexiteit aan (zie [filmpje](#)).

Figuur 19. Positionering gebiedswaardecoöperatie.

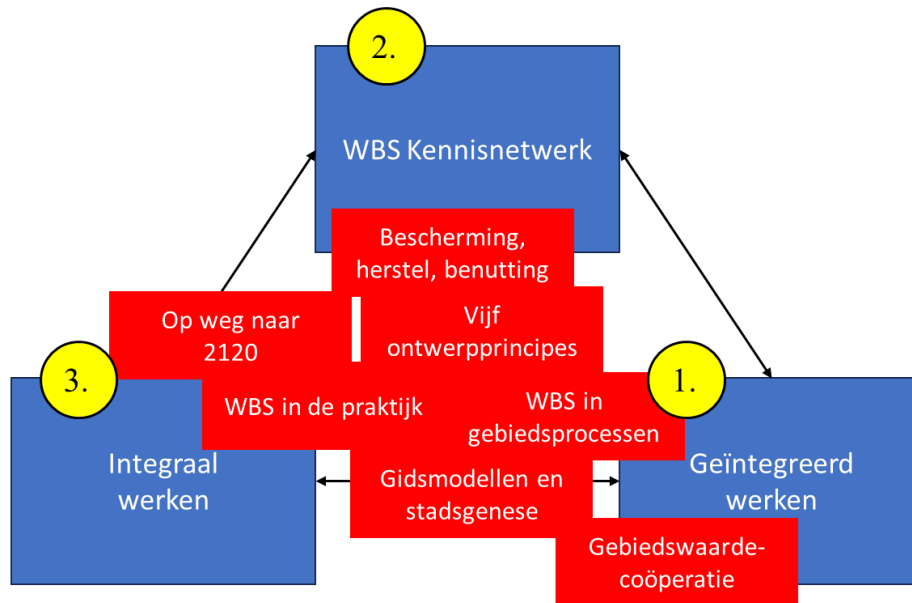
6.4 Toepassen

Dit instrument is vooral verbonden met geïntegreerd werken (zie Figuur 19). De spelregels worden gevoed vanuit de andere twee arena's. Noch overheid noch marktpartijen kunnen het initiatief nemen voor de oprichting van een gebiedswaardecoöperatie (GWC). Het moet echt uit het maatschappelijk veld komen: de gemeenschap. Inwoners, lokale ondernemers en belangenverenigingen nemen het initiatief. Zij richten een GWC op met tijdelijke spelregels. Ze benoemen de werkvelden en al doende, in interactie met overheden en markt, krijgt deze meer vorm. Een GWC kan worden opgericht op vele schaalniveaus. De genoemde GWCNN is voor geheel Noord Nederland (Friesland, Groningen en Drenthe). Het kan ook gaan om de schaalgrootte van een energiehub of een veenweidepolder. Spelregels op het grote schaalniveau werken door op het kleine schaalniveau.

Uiteraard zijn er ook mogelijkheden om binnen het huidige regime van het Angelsaksische management meer ruimte te geven aan burgerinitiatieven, zoals met burgerraden en het [right to challenge](#). Dan blijft het een opstelling met twee speelvelden en gaan de burgers meespelen in het veld van de overheden of de markt. De ervaring leert dat deze vormen van burgerparticipatie regelmatig resulteren in teleurstellingen. De mechanismen aan de basis van het systeem falen blijven intact. Tevens bieden deze weinig mogelijkheden voor WBS.

7 Overzicht

Dit rapport introduceert acht gereedschappen. Het ene komt vooral uit de koker van WBS Kennisnetwerk, het andere richt zich vooral op integraal of geïntegreerd werken. Het ene werkt met schema's, het andere is sterk in visualisatie. Het ene brengt de schuring scherp in beeld, het ander kijkt voorbij de schuring. Ze delen feiten, beelden en waarden. Deels vinden ze aansluiting bij de tussenruimte.

Figuur 20. De acht gereedschappen vullen elkaar aan.

Figuur 20 maakt duidelijk dat alle gereedschappen waarde hebben. Ze verschillen van elkaar en vullen elkaar om die reden aan. Dat is dan ook de reden om de komende jaren gezamenlijk te werken in de versterking van WBS Kennisnetwerk om op praktische wijze een systemsprong te realiseren. Als de benaderingen met elkaar gaan concurreren, mag verwacht worden dat de doorwerking van WBS op termijn gering zal zijn.

Bij samenwerking brengen we mensen samen. Mensen zijn dragers van kennis. Als we ervanuit gaan dat het doorvoeren van WBS in de praktijk complex is en ruimtelijke processen zich in sterke mate ontwikkelen op basis van zelforganisatie, moeten we onszelf niet afvragen van: hoe kunnen we kennis organiseren? Beter is het de volgende vraag te stellen: hoe organiseert kennis? Als we dát in samenwerking beter gaan snappen, kunnen we in de praktijk veel bewerkstelligen.